

SOCIALINIO PRAKTIKOS MENO RAIŠKOS TENDENCIJŲ TEORINĖS IŽVALGOS

Zita Vilutytė

Šiaulių universitetas

E. p. svajokz@gmail.com

Įvadas

Socialinis praktikos menas (angl. *Social Practice Art, SPA*) yra meno priemonė, orientuota į menininkų ir įvairių socialinių grupių bendrą meninę veiklą per socialinį diskursą. Socialinis praktikos menas atsirado reaguojant į didėjantį meninio ugdymo poreikį bendradarbiaujant su socialinėmis grupėmis multikultūrinėje aplinkoje. „Pirmame XXI a. ketvirtyje istorikai ieško apraiškų naujo internacionalizmo, kuris vystosi per masinius judėjimus ir tarptautinius ryšius, pavyzdžiui, mūsų laikų diasporinius judėjimus. Menas tampa susietas su vietos bendruomenėmis, tačiau internacionalizmas ir meno globalizacija neištrina kultūros savitumų“ (Carolee, 2016, 10). Socialinio praktikos meno terminas yra vartojamas apibrėžti socialinei veiklai, kuri vyksta būtent šioje terpėje. „Socialinis praktikos menas yra kylanti, tarpdisciplininė mokslinių tyrimų ir praktikos sritis, besivystanti tarp meno ir humanitarinių mokslų, apimanti tokias išorines disciplinas kaip miesto, aplinkosaugos bei darbo tyrimų studijas, viešąją architektūrą ir politinį organizavimą“ (Sholette, 2018, 13). Su *SPA* terminu taip pat susiję ir kiti terminai: *bendruomeninis menas*, *naujo žanro viešasis menas*, *dalyvavimo menas*, *intervencinis menas* ir kt.

Vis daugiau pasaulio menininkų, kuratorių, kritikų ir meno administratorių koncentruojasi į naujo tipo praktiką – vadinamąjį meno aktyvizmą. Viena tokio aktyvizmo rūšių apibūdinama socialinio praktikos meno terminu. Šia veikla siekiama teigiamų pokyčių konkrečiose bendruomenėse, susiduriančiose su aktualiomis problemomis: rasizmu, miesto gentrifikacija, žala aplinkai, nestabiliomis darbo sąlygomis, dideliu įkalinimo lygiu, pasauliniu pabėgėlių antplūdžiu ir pan. N. Thompson (2018) teigia, kad XXI amžiuje kultūros poveikis masėms žymiai išaugo dėl daugialypės komunikacijos pajėgumo. Socialinis praktikos menas tampa labai aktyvia ne tik kūrybos, bet ir, pasak T. Zembylas (2015), socialinių bei meno kūrimo procesų tyrimų sritimi, kuriai iki šiol buvo skirta labai mažai dėmesio.

Socialinis praktikos menas vertina kūrybos procesą per bet kurį galutinį meno produktą ar objektą. Menininkai, dirbantys socialinio praktikos meno srityje, kuria bendradarbiaudami su konkrečia auditorija arba siūlo kritines intervencijas esamose socialinėse sistemose, kurios įkvepia diskusijas arba skatina socialinius mainus. Europoje tai kol kas naujas reiškinys, tačiau jis jau randa savo vietą daugelyje valstybių, kuriose gyvuoja stipri kūrybinė klasė, judantys migrantų srautai ir yra didelė klasinė atskirtis – Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje, Nyderlanduose ir kitur.

Lietuvoje socialinio meno vertinimo problemos yra analizuotos nagrinėjant Kaune vykdytą projektą „Šančiai – draugiška zona“ (Dovydaitytė, 2014). Šioje studijoje aptariami socialinio praktikos meno veiklos vertinimo principai. Kuo socialinio praktikos meno projektai skiriasi nuo socialinio darbo ir aktyvizmo? „Pasak Grant H. Kesterio, svarbiausias skiriamasis bruožas yra tas, jog šių projektų vykdytojai naudojami idėjomis ir strategijomis, susijusiomis su meno diskursu. Tai – specifinės kompetencijos, kurios per ilgą laiką meninės kūrybos srityje buvo išvystytos ir ištobulintos. Pats Kesteris kaip menines kompetencijas mini gebėjimą kritiškai ir kūrybiškai mąstyti peržengiant skirtingų sričių ribas, taip pat padėti įgyvendinti unikalios diskursyvos sąveikos formas. Tarp specifinių meno sričiai gebėjimų taip pat reikėtų priskirti konkretumą, lokalumą, partikuliarumą, vaizduotės panaudojimą, kūrybingumą „įdarbinimą“, atsivėrimą nežinomybei ir kt.“ (cit. iš Dovydaitytė, 2014).

Inovacijų kūrimui bei kūrybiškumo plėtotėi didelę reikšmę turi kūrybinių industrijų plėtra, prie kurios nemažai prisideda meno inkubatorių kūrimas, kuris vystosi ir Lietuvoje. „Svarbiais kolektyvinio kūrybingumo ir inovacijų skatinimo centrais kūrybinių industrijų darbotvarkėje tampa ne pavieniai menininkai, nors ir labai talentingi, o mišrios, skirtingas žinias jungiančios bei tarpdalykinius gebėjimus palaikančios ir konkretaus rezultato link „vairuojančios“ komandos – tai gali būti įmonė, meno ir kūrybinių in-

dustrijų inkubatoriai arba kūrybiniai klasteriai“ (Černevičiūtė, 2013).

Įvairiose pasaulio šalyse pradeda plisti naujos galimybės, todėl, siekiant atskleisti šių galimybių potencialą, svarbu analizuoti šio perspektyvaus proceso raidą. Lietuvoje apie kūrybos priemonių generavimo ypatumus socialinio praktikos meno teorijoje ir praktikoje rašoma nepakankamai.

Tyrimo objektas – socialinio praktikos meno reiškiny.

Tyrimo tikslas – pateikti teorines išvalgas apie socialinio praktikos meno raiškos tendencijas.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) apibūdinti socialinio praktikos meno sampratą;
- 2) atskleisti socialinio praktikos meno raiškos tendencijas užsienio šalyse;
- 3) aptarti socialinio praktikos meno generavimo galimybes Lietuvoje.

Tyrimo metodas – mokslinės literatūros analizė.

Socialinio praktikos meno samprata

Socialinis praktikos menas yra meno priemonė, apimanti menininkų ir socialinių grupių bendrą meninę veiklą per socialinį diskursą. Tokių veiklų terpė – tai socialinis dalyvavimas, kuris yra ne tik projektinio darbo organizavimo, vykdymo ar tęsimo dalis, bet ir meno estetikos bei proceso dalyvių sąveika ir kūrybinio proceso vystymasis.

Šiuo metu socialinis praktikos menas išgyvena pakilimą daugelyje pasaulio šalių. Prasidėjęs Jungtinėse Amerikos Valstijose, jis sparčiai plinta Europoje. Socialinio meno projektai yra vystomi ne tik pačių menininkų iniciatyva, jie pristatomi įvairiose pasaulio šalių meno bienalėse, apie juos vis daugiau rašo meno kritikai, daugėja ir mokslinių studijų. Pasak L. Dovidaitytės (2014, p. 25), socialinis menas, radikaliai pažeisdamas modernybei būdingas autonomijos ribas, perkelia kūrybos ir meno sklaidos procesus iš įprastų erdvių į visuomeninių santykių sferą. Tokiu būdu meninės praktikos ne reprezentuoja, o ima veikti tiesiogiai žmonių ryšius ir tampa politine veikla *de facto*.

Šiuolaikinis žmogus patiria globalizacijos proceso padarinius, kurie dramatiškai veikia politiniame, ekonominiame ir kultūriniame lygmenyse, generuodami konfliktus ir neramumus visame pasaulyje. Įtaka, kurią globalizacija daro bendruomenėms ir individams, yra vienas iš reikšmingiausių faktorių restruktūrizuojant socialinius ir politinius ryšius visame pasaulyje. Neoliberalizmas, kaip dominuojanti pasaulinė politinė ideologija, įtraukia į nenutrūkstamus santykius tarp laisvosios rinkos ir privačių interesų,

o tai lemia bendrą gerovę. Šiuolaikinis menas tampa socialinio ir politinio vaizdinio dalimi per įvairias reprezentavimo ir įtraukimo formas.

Politinė aplinka, apibrėžiama kaip neoliberali, veikia kaip dereguliacija ir rekonfiguracija socioekonominėms grupėms, ryšium su globalizacijos reikalavimais ir postfordistiniu produkcijos modelio, kuris gina vartotojiškus darbo specializacijos principus, augimu. Klausimas, ką reiškia darbas patiems dirbantiesiems, tapo įgaunančiu augančios svarbos statusą įvairiose šalyse. Todėl menas, kaip socialinės praktikos forma, kuria unikalią erdvę, kurioje jungiasi migruojančios darbo jėgos politika bei kiti politiniai modeliai, dalyvaujantys darbo procesuose.

Šiuolaikinis menas rezonuoja su konkrečiomis politinių konfliktų realijomis – istorinėmis (kylančiomis iš praėjusių karų pasekmių), ekonominėmis (kylančiomis dėl resursų ir jų lokacijos ginčų), sekcijinėmis (kylančiomis dėl kaimyninių bendruomenių susipriešinimų) ir pastebimu politinių priešpriešų rezultatu – antijusticija (Sowel, 1987). Tai, kaip šiuolaikinis menas rezonuoja su šiomis politinėmis realijomis, padeda suprasti, kaip meno politika veikia praktikoje, ir pamatyti, kaip politiniai vaizdiniai kuriami ir vartojami globalizuotos ekonomikos fone. Čia galima būtų paminėti Slavojų Žižeką ir jo nagrinėtą Markso „išrastą“ simptomo sampratą. „Marksas „išrado simptomą“ (Lacano teigimu) aptikdamas tam tikrą įtrūkimą, asimetriją, tam tikrą „patologinį“ pusiausvyros praradimą, įrodantį buržuazinių „teisių ir pareigų“ universalizmo apgaulingumą. Šis pusiausvyros praradimas, toli gražu nereiškiantis, kad šie universalūs principai „netobulai realizuojami“, – kitaip sakant, yra nepakankami, o tai galima pašalinti toliau juos tobulinant, – funkcionuoja kaip jų esminis bruožas: „simptomas“ yra, tiksliai kalbant, konkretus elementas, kuris sugriauna savo paties universalų pamatą, tai rūšis, sugriaunanti savo pačios giminę“ (Žižek, 1994, 25).

Jo manymu, ideologinė universalija, tokia kaip laisvė, lygybė, yra „apgaulinga“ tiek, kiek ji apima konkretų atvejį, pažeisdamą jo vientisumą. Universalio laisvės sąvoka, apimanti tokias laisvės rūšis, kaip spaudos, įsitikinimų, prekybos, politinė laisvė, ir dėl struktūrinės būtinybės atsirandanti specifinė laisvė, tokia kaip, pavyzdžiui, darbininko laisvė laisvai parduoti savo darbo jėgą darbo rinkoje, sugriauna universalios laisvės sąvoką. „Tai reiškia, jog specifinė laisvė yra tikrosios laisvės priešingybė: parduodamas savo darbą „laisvai“, darbininkas praranda laisvę – iš tiesų šis laisvas pardavimo veiksmas reiškia tai, kad darbininkas pajungiamas kapitalui“ (Žižek, 1994, 26).

Šio akivaizdaus prieštaravimo kontekste – kai nuolatinis pasaulinės gerovės kūrimas priklauso nuo struktūrinės ir endeminės daugumos skurdinimo priklausomybės, šiuolaikinis menas dalyvauja ne tik darbo praktikos politikoje, bet ir kitose labai svarbiose struktūrose, susijusiose su darbo santykiais ir globalinio užimtumo problemomis.

Pasak C. Bishop (2004, 64), socialinėje praktikoje dirbantys menininkai kartu kuria savo darbą su konkrečia auditorija arba siūlo kritines intervencijas esamose socialinėse sistemose, kad paskatintų diskusijas arba inspiruotų socialinius mainus. Socialinio praktikos meno ir pedagogikos ryšys rodo, kad meno ugdymas turi apimti bendradarbiavimo praktiką. Socialinės praktikos darbe dėmesys sutelkiamas į auditorijos, socialinių sistemų ir menininko sąveiką estetikos, etikos, bendradarbiavimo, metodologijos, antagonizmo, žiniasklaidos strategijų ir socialinio aktyvumo lygmenyse. Socialinė sąveika įkvepia, skatina arba kai kuriais atvejais užbaigia meno projektą. Nors projektai gali apimti tradicines studijas, jie realizuojami įvairiomis vizualinėmis ar socialinėmis formomis (priklausomai nuo kintamojo konteksto ir dalyvių demografijos), pvz., atlikimas, socialinis aktyvumas arba bendruomenių mobilizavimas siekiant bendro tikslo. Metodų įvairovė kelia specifinių iššūkių dokumentuojant socialinę praktiką, nes žmogaus sąveikos estetika greitai keičiasi ir tuo pačiu metu įtraukia daug žmonių. Todėl vaizdai dažnai neatspindi projekto vykdymo ir sąveikos.

Socialinio praktikos meno ištakos ir plėtra

Socialinis praktikos menas susiformavo Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur sėkmingai plėtojasi ir įgauna naujas formas. Iki 2005 m. terminas „socialinė praktika“ buvo vartojamas kaip socialinio praktikos meno teorijos šaka, kuri apibrėžia santykį tarp visuomenės grupių. 2005 m. terminas „menas ir socialinė praktika“ buvo institucionalizuotas, kai Kalifornijos menų kolegijoje buvo sukurta socialinio praktikos meno bakalauro studijų programa, vėliau ir panašios kitų aukštųjų mokyklų programos. Socialinis praktikos menas kaip terpė buvo minimas „New York Times“, „Artforum“, „ArtNews“ ir „Art Practical“, kaip naujai atsirandanti meno sritis, galinti apimti įvairius terminus: viešąją praktiką, socialiai įtrauktą meną, bendruomenės meną, naujų žanrų viešąjį meną, dalyvaujамąjį meną, intervencinį meną, bendrąjį meną, reliacinį meną ir dialoginę estetiką.

Šiandieninio socialinio praktikos meno užuomazgos formavosi daugiausia vakarietiškose demokratinėse kultūrose. Šių dienų menininko intervencijų

į visuomeninį gyvenimą ištakos siekia XX a. pradžios avangardo ir pokario neoavangardo judėjimus bei septinto ir aštunto dešimtmečių aktyvizmo sąjūdžius. Šių judėjimų tikslas – keisti ir kurti naują visuomenę bei per meną daryti poveikį socialiniame ir politiniame gyvenime. Šioms menininkų praktikoms buvo būdingas kritiškas, opozicinis požiūris į socialines ir politines problemas.

Šių dienų Europoje socialinės praktikos menas jau randa savo vietą daugelyje valstybių, kuriose gyvuoja stipri kūrybinė klasė, judantys migrantų srautai ir yra didelė klasinė atskirtis: Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje, Nyderlanduose ir kitur. Čia yra kuriamos socialinio praktikos meno programos aukštosiose mokyklose, steigiamos migruojančios meno akademijos, kurios palaiptai kuria alternatyvą centralizuotam valstybiniam lavinimui ir ugdymui. Kartu suteikiama galimybė visuomenės atskirties grupėms siekti žinių ir lavintis. „Tikroji varomoji jėga – tai žmogaus kūrybingumas, kaip pagrindinis mūsų ekonomikos ir visuomenės skatinamasis veiksnys. Tiek darbe, tiek kitose gyvenimo srityse kūrybingumą vertiname kur kas labiau ir ugdome jį kur kas intensyviau nei kada nors anksčiau“ (Florida, 2015, 7), o migruojančios meno akademijos yra skirtos inovacijai ir patirties dalijimuisi meno edukacijoje, naujų kūrybiškumo formų paieškai kintančioje, mobilioje mokymosi institucijoje.

Lietuvoje socialinio praktikos meno situacija visiškai kitokia. Čia reikėtų paminėti, kad ji panaši kaip ir visose posovietinėse šalyse. Nors Sovietų Sąjungoje meno priartinimas prie liaudies buvo kultūros politikos pagrindas, menininkai privalėjo kurti tai, kas turėjo būti suprantama liaudžiai, klestėjo daugybė festivalių, kuriuose tas menas buvo pristatomas, buvo steigiami kultūros namai, kurie buvo skirti bendruomenės saviraiškos plėtrai, tačiau demokratijos supratimas Rytuose ir Vakaruose iš esmės buvo skirtingas. Vakaruose demokratinės kultūros idėjos rėmėsi revoliucingomis nuostatomis, formuodamos kritišką pasaulio tikrovės suvokimą ir asmeninės laisvės sampratą. Rytuose kultūra tapo kontrolės ir propagandos priemone, apibrėžiančia žmonių laisvalaikio praleidimo formas ir kontroliuojančia asmeninį gyvenimą ir apskritai požiūrį į gyvenimą, apibrėžtą konkrečios ideologijos. Todėl nenuostabu, kad menininkai linko į individualizmą ir autonominę kūrybą.

Grįžtant prie pasaulinio socialinės praktikos konteksto, būtina paminėti Brazilijos pedagogą ir filosofą Paulo Reglus Neves Freire (Freire, 2018) ir jo „Engiamųjų pedagogiką“. Tai vienas iš įtakingiausių šiuolaikinio suaugusiųjų švietimo pedagogų. Jo peda-

gogika darė didžiulę įtaką ne tik pačiam mokymui ir visai suaugusiųjų švietimo pedagogikai, bet ir socialiniam darbui, bendruomenės vystymui, teologijai, filosofijai, sociologijai ir komunikacijai. P. Freire's pedagogika gimė dirbant su vargingiausiais Pietų Amerikos socialinių sluoksnių nariais, neraštingais ir gyvenančiais žemiau skurdo ribos.

Kalbant apie socialinio praktikos meno ištakas reikėtų paminėti ir brazilų pedagogą ir režisierių Augusto Boalį (Boal, 2006) ir jo forumo teatrą, arba „Engiamųjų teatrą“, kuris buvo plačiai išvystytas paties režisieriaus ir išplito visame pasaulyje. Ši teatro forma nuo kitų skiriasi tuo, kad žiūrovai tampa ir aktoriais. Teatro vaidinimas nėra baigtinis, jis nuolat keičiasi pagal žiūrovų siūlymus. Tai labai sociali, įtraukianti, interaktyvi kūrybos forma, kuri šiomis dienomis tampa vis populiareesnė visame pasaulyje.

XX a. septinto dešimtmečio socialinis menas remiasi bendruomeninio meno bei aktyvizmo pasireiškimo politinėje plotmėje formomis. Pasak E. Balibar (1997), tai mėginimas plaukti prieš srovę pačiomis sunkiausiomis aplinkybėmis. XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje jis pasireiškia kaip priešprieša neoliberalios ideologijos sampratai, kuri remiasi konkurencija ir individualizmu. Kuriami socialinio praktikos meno projektai puoseleja bendruomeniškumo ir solidarumo vertybes, sukuria sinergiją tarp daugelio sričių, kurios yra priešprieša dominuojančioms jėgos formoms, naudodami įvairius metodus, įskaitant vietinių organizacijų veiklą, taktines intervencijas į žiniasklaidą bei radikalią pedagogikos formas. Tokia praktika veikia prieš politinę ir ekonominę infrastruktūrą ir leidžia atsirasti šiems meno metodams.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinio praktikos meno projektų reikšmė yra labai didelė tiek politiniu, tiek moraliniu atžvilgiu. Ir tai yra nuolatinio darbo tam tikrose vietovėse pasekmė. Socialinis praktikos menas šiandieninėje Lietuvoje dar sunkiai skinasi kelią, nors gyvename labai įdomiu, plačios ir fundamentalios transformacijos laiku, kai augant naujoms technologijoms iš esmės keičiasi gyvenimo stilius (Florida, 2015). Gyvename ypatingoje šalyje, kuri po komunizmo žlugimo persirito į gėstančio kapitalizmo epochą, draskomą krizių, gamybos ir vartojimo konkurencijos. Tačiau, kaip teigia J. Fulcheris, kapitalizmo krizės nėra išskirtiniai įvykiai, veikiau jie yra „neatskiriama normalaus kapitalistinės visuomenės funkcionavimo dalis“ (Fulcher, 2007, p. 162). Senasis laikotarpis mums paliko degradavusią aplinką ir sklerotišką kultūros politiką, pavergtą išankstinių nuostatų ir interesų. Nežiūrint viso to, šis naujas laikotarpis suteikia didelių galimybių.

Socialinio praktikos meno raiška užsienio šalyse ir Lietuvoje

Labai daug socialinio praktikos meno projektų, kuriuos vykde menininkai ir aktyvistai iš anksto negalvojo apie meno formą, buvo labai sėkmingi. Galima būtų paminėti 2012 m. Limerike (Airijoje) vykusį projektą *MA SPACE akustinio klausymosi dirbtuvės*, kurio dalyviai buvo menininkų ir mokslininkų grupė, pristačiusi dirbtuves, skirtas holistinio garso meno praktikai. 2009–2017 m. Belgrade (Serbija) vykęs menininkės Tanjos Ostojic *SPA* projektas „Misplaced Women?“ (*Moterys be vietos?*) buvo skirtas migracijos, pabėgėlių bei klajojančių menininkų, kurie priversti migruoti, kad galėtų užsidirbti pragyvenimui, problemoms. Galima būtų išskirti ypatingą atvejį – Niujorke 2016 m. prasidėjusį pelno nesiekiantį socialinio meno projektą „Laundromat“, kurio lyderė Kemi Ilesanmi sugebėjo per labai trumpą laiką perkelti į prestižines Niujorko muziejų erdves ir padaryti jį prieinamą ir matomą.

„Laundromat“ projektas yra bendruomeninė ne pelno siekianti meno organizacija, kurios misija – didinti kūrybiškumą Niujorko bendruomenėse, pasitelkiant meną ir kultūrą. Jos tikslas yra pritraukti meną į erdves, kurios yra nepritaikytos menui (todėl menas yra neprieinamas vietos gyventojams), kurti santykius ir pokyčius bendruomenėse. „Laundromat“ projektas ne veltui didžiuojasi savo veiklomis, kurios sprendžia vietos bendruomenių socialinius, politinius ir kultūrinius klausimus. Šią misiją ir tikslą jie pasiekė pakviesdami menininkus, kurie tapo kūrybos katalizatoriais, kurie dirba kaip bendruomenės atstovai erdvėse, kurios yra prieinamos vietos gyventojams ir dėl kurių švietimas tapo pasiekiamas daugeliui bendruomenės narių, o tai leido pakeisti jų socialinę bei ekonominę statusą.

Šiandien „Laundromat“ projektas yra vienas iš 21 „Kenan Trust“ vadinamųjų neprisijungusių „New York City Arts“ bendradarbiavimo organizacijų. Iniciatyva buvo pristatyta 2017 m. su „Metropolitan Museum of Art“ ir Niujorko universiteto „Tisch“ menų mokykla, kurie tapo šio projekto kertiniais akmenimis. Panaudojant tiesioginę „Kenan“ finansinę paramą, skirtą ne pelno siekiančioms įmonėms ir organizacijoms, projekte taip pat vykdomi ir tyrimai, kurie parodo, kaip meno organizacijos gali turėti teigiamą poveikį kasdieniam įvairių bendruomenių gyvenimui.

Kitokia situacija buvo projekte, vykusiame 2013 m. Kaune, Žemųjų Šančių mikrorajone. Projektą vykde Linara Dovydaitytė. Šis projektas buvo dalis Kauno bienalės, kuri vyksta nuo 1997 m. kas dvejus metus ir yra tarptautinį lygį pelnęs renginys, sukvie-

čiantis menininkus iš viso pasaulio. Tai yra vienas iš nedaugelio Lietuvoje vykusių socialinio praktikos meno projektų. Kaip matėme aprašyme prieš tai buvusio projekto, kurio vienas iš tikslų yra pritraukti meną į erdves, nepritaikytas menui, ir kurti santykius bei daryti pokyčius bendruomenėse, Lietuvoje vykusio projekto tikslai yra kur kas kuklesni. Kad būtų galima daryti pokyčius bendruomenėse, reikia atlikti labai daug ir įvairių paruošiamųjų darbų, kuriems reikia laiko. Tačiau tai, kas vyko Šančių projekte, yra didelė inovatyvi pažanga Lietuvos atžvilgiu.

Projekte dalyvavo daug užsienio menininkų, kuriančių socialinį praktikos meną. Jie, dalyvaudami bienalėje, daugiau talkino vietiniams ir atliko mokytojų vaidmenį. Nuo pat projekto pradžios menininkai buvo skatinami eksponuoti savo darbus netradicinėse erdvėse. Iš tiesų, projekto užuomazgas galima pastebėti jau 2011 m., kai projekto organizatoriai Vita Gelūnienė ir Edas Carrollas (Airijos menininkas, gyvenantis ir kuriantis Kaune) atvėrė duris į savo privačią studiją, kviesdami į ją vietinius gyventojus, kad jų studija taptų susibūrimų vieta. Tačiau tą kartą studijoje rinkosi ne Šančių mikrorajono gyventojai, o politikos ir kultūros skyriaus atstovai. Tai įrodė, kad iš tiesų menininkų dirbtuvės yra atskirtos nuo socialinės aplinkos, todėl 2013 m. projekto organizatoriai pasiūlyė kitą idėją. Jie sukonstravo laikiną pastatą, kurį pavadino muziejumi, ir įrengė jį judrioje mikrorajono vietoje greta prekybos centro. Ir ši idėja pasiteisino, pastatas tapo traukos centru labai kasdieniškoje rajono aplinkoje.

Pagrindinė projekto idėja buvo meno viešinimas. Pasak L. Dovydaitytės, „viešoji sfera“ projekte apibrėžiama klasikine filosofo Jürgeno Habermaso aprašyta prasme, t. y. „kolektyvinio veiksmo erdvė, kurioje privatūs asmenys laisvai diskutuoja politiniais klausimais“ (Habermas, 29). Šių dienų aplinkoje viešosios erdvės formuojasi kaip nepriklausomi nuo valstybinių struktūrų piliečių forumai. Juose diskutuojama rūpimais klausimais ir neatsižvelgiama į valdžios autoritetą. Tokių forumų diskusijoms būdingas kritinis mąstymas ir racionalumas. Jie vyksta viešose erdvėse ir gali formuoti visuomenės kritinio mąstymo įgūdžius. Kalbėdami apie viešosios kultūros nebuvimą šiame mikrorajone, projekto dalyviai pristatė savo kūrybines intervencijas.

Viso projekto metu vyko ir kitos akcijos bei tyrimai, kurių tikslas buvo atrasti kuo daugiau galimybių meno viešinimui labai specifiniame darbininkų mikrorajone su gausia romų etnine mažuma. Savo išvadose apie projektą L. Dovydaitytė rašo: „Atlikus projekto *Šančiai – draugiška zona* analizę, galima

teigti, kad jo dalyviai sėkmingai įveikia normatyvinę viešosios sferos racionalumą, naudodamiesi ne loginio argumentavimo, o kūryba ir vaizduote paremtais komunikacijos būdais. Kurdami tam tikras situacijas vietos bendruomenėje ir su ja, jie provokuoja kolektyvinių vaizdinių, jausenų, veiksnių atsiradimą, kurie savaime formuoja viešosios sferos darinius, nors ir laikinus bei fragmentiškus. Tačiau analizė parodė, kad svarbu atkreipti dėmesį, jog viešoji sfera, kaip ir pati visuomenė, nėra vienalytė, ji kaip tik pabrėžia skirtumus ir iš to išplaukiančius konfliktus. Meno ir kūrybos priemonės gali padėti išryškinti ir produktyviai „įdarbinti“ šį konfliktiškumą. Kol kas šis vidinis bet kurios viešosios sferos konfliktiškumas atrodo išimtas iš projekto *Šančiai – draugiška zona* darbotvarkės (apie tai byloja ir pats „draugiškos zonos“ pavadinimas) ir susikoncentruota į išorinį konfliktą (priešas – oficiali kultūros samprata ir institucijų neveiknumas)“ (Dovydaitytė, 2014).

Nors pasibaigus projektui įvyko kai kurių pozityvių pokyčių – oficialiai įkurta ir įregistruota rajono bendruomenė, kaip patys menininkai pastebėjo, ji tapo labiau suaktyvėjusi, tačiau, vykstant gentrifkacijos procesams šiame mikrorajone, patiems menininkams iškilo grėsmė netapti šio proceso bendrininkais ir aukomis. Todėl esant tokiai situacijai menininkai turėtų išlikti labai dėmesingi pasekmėms ir nuolat fiksuoti politinių ir socialinių savo darbo pasekmių refleksijas.

Apibendrinant socialinio praktikos meno projektų atvejus galima būtų teigti, kad socialinio praktikos meno ir socialiai įtraukiančio meno veiklose yra labai daug vertingų meno kūrimo metodų, kurie padeda vietos bendruomenėms kelti socialinius klausimus, o neretai ir duoti impulsą jų sprendimui. Dabartinė tokio pobūdžio projektų situacija yra labai vertinga ir savo galimybėmis teikti paramą bendruomenėms per į mokymus orientuotas veiklas. Šalyse, kur šios mokymo programos yra diegiamos aukštesiose mokyklose (Nyderlandai, Vokietija, Jungtinė Karalystė ir kt.), dauguma akademinų mokymo programų yra struktūrizuotos padėti menininkams rasti ir išreikšti savo asmenybę per meninę viziją tobulinant estetikos technikas, tačiau ne visur pakankamas dėmesys kreipiamas į menininkų įgūdžių ar mąstysenos, reikalingų bendradarbiaujant su bendruomenėmis, ugdymą.

Kalbant apie tokių projektų finansavimą, dauguma ne pelno siekiančių kultūrinių organizacijų yra struktūrizuotos finansiniu ir organizaciniu požiūriu ir yra nepasiruošusios įtraukti menininkus į ilgalaikes veiklas, kurios reikalingos socialiniams pokyčiams tose bendruomenėse įgyvendinti. Fondų dotacijų kūrimo procesai paprastai kelia daugelį socialinių uždavi-

nių ir linę teikti pirmenybę atskiriems menininkams arba formalioms organizacijoms, aiškių meninių produktų gamybai ir trumpiems ilgalaikių pokyčių rezultatų terminams.

Tokie trumpalaikiai projektai Lietuvoje daugiausia yra susiję su socialine meno praktika, tačiau tai nėra socialinio praktikos meno projektai. „Socialinės meno praktikos laukas Lietuvoje tiek kultūros politikoje, tiek sveikatos priežiūros ir socialinių paslaugų sektoriuje nėra aiškiai apibrėžtas, socialinė meno praktika dažnai tapatinama su meno terapija, kuri Lietuvoje yra nuosekliau išplėta“ (Survilienė, 2012). Dažnai bet kokia edukacinių renginių veikla su tam tikromis socialinėmis grupėmis yra įvardijama kaip „meno terapija“, kuri, pasak R. Survilienės, daugelyje pasaulio šalių yra sveikatos priežiūros srities specialybė, kuri remiasi aiškiai reglamentuota darbo etika, tam reikalingas specialus profesinis pasirengimas bei kompetencija, tačiau Lietuvoje tam dar nėra sukurta reglamentuota bazė. Autorė nagrinėja meno realizacijos galimybes per vizualinę raišką ir pateikia rekomendacijas šių veiklų įgyvendinimo skatinimui. Tačiau jos teigimu, Lietuvoje yra nepakankamai susistemintos ir visuomenei prieinamos informacijos apie šalyje įgyvendinamus socialinius meno projektus.

V. Aleksienė ir R. Ambrasaitė (2014) analizuoja gatvės meno subkultūros įtaką jaunimo socializacijos procesui. Darbe „Jaunimo kultūrų įvairovė: gatvės meno projektai kaip nusikalstamo elgesio prevencija“ pateikiama Lietuvoje gatvės meną profesionaliai plėtojančių menininkų apklausos duomenų analizė, aptariami socialinio meninio projekto ypatumai, įvertinama patirtis dalyvaujant projekte „Cred Ability: kurti ir akredituoti mokymo programą, teikti menus Europos kalėjimuose“, kuris yra socialiai įtraukto meno pavyzdys (angl. *social engaged art*), t. y. kūrybinės partnerystės pagrindu plėtojama veikla, kuri turi konkretų tikslą – kurti socialines inovacijas, ugdant asmens ir bendruomenės kūrybiškumą, o šio projekto atveju – reformuoti arba keisti nusistovėjusius socialinius modelius.

Dar galima paminėti V. Vitkienės tyrimą (2015), siekiant atskleisti dialoginę estetiką, kaip bendruomeninio meno metodą. Tyrime nagrinėjamas Lietuvos meno praktikos išsiplėtimas į bendruomenines teritorijas, kuris, pasak autorės, tampa ryškesnis tik nuo XXI a. pradžios. Tačiau „ir dabar dauguma Lietuvos menininkų bendradarbiavimą su ne meno lauko bendruomenių nariais pasitelkia epizodiškai. Dažniausiai jau egzistuojančios bendruomenės dalyvauja meno projektuose (Kristinos Inčiūraitės, Dainiaus

Liškevičiaus, Artūro Railos atvejai) kaip menininkų tyrimo objektai. Kai kuriais atvejais (Nomedos ir Gedimino Urbonų projektai) – įsijungdami į socialinio aktyvizmo veiklas, pasiūlytas menininkų. Menininkai fiksuoja jų (meno lauko išorinių dalyvių) gyvenimo momentus, atsiminimus, kolekcionuoja jų daiktus bei visų sukauptų istorijų, artefaktų ir savo interpretacijų pagrindu kuria meno produktą – meno objektų (fotografijų, videofilmų, objektų ir iš jų sukomponuotų instaliacijų) parodą galerijoje ar muziejuje“ (Vitkienė, 2015). Tačiau bendruomenės, kaip meno priemonės, dalyvavimas tokiuose projektuose yra minimalus. Kadangi vietos bendruomenės narių pasyvumas yra didelis, todėl bet kuriuo atveju sudėtinga atlikti konkrečius veiksmus ir komunikuoti su vietos bendruomene, kartu ir su išore (spauda). Toks veiklos modelis negali būti suprantamas kaip savaiminis, nes, kaip matome, tokio pobūdžio projektai dar tik pradeda Lietuvoje.

Bendruomenės meno kontekste vykdomi pavieniai organizacijų plėtojami projektai yra labai svarbūs visos Lietuvos atžvilgiu, savo siekiais jie mažina socialinę atskirtį. Ši veikla paprastai įgyvendinama per kūrybinę partnerystę. Šiose veiklose dažniausiai dalyvauja profesionalūs menininkai ir įvairios socialinės priežiūros organizacijos bei valstybinės institucijos. Tačiau tai dar nėra socialinio praktikos meno pasireiškimo momentai, o tik socialiai įtraukto meno bei nedideli meno intervencijų pavyzdžiai. Tai rodo, kad Lietuvoje socialinio praktikos meno išraiškos galimybės turi plačias perspektyvas ir tam reikia atlikti didelį parengiamąjį darbą, siekiant meno socializacijos galimybių plėtros. Prie to ženkliai prisideda meno inkubatorių kūrimas įvairiuose Lietuvos miestuose. Tokių įstaigų vaidmuo tampa labai reikšmingas kuriant sistemų inovacijas, t. y. iš daugelio elementų sudarytas naujas sistemas, kurių naujumas pasireiškia ne kaip atskirų elementų naujumas, o kaip jų pasirinkimas, naujoviškas integravimas, naujų ryšių tarp esamų sukūrimas“ (Strazdas, 2013). Pasak J. Černevičiūtės (2014), sistemų inovacijų kūrimo procese kūrybingumas tampa labai svarbus atveriant rinką kultūros produktams ir paslaugoms, kurios jungia kultūrinio turinio gamybą kultūros prekėse.

Tai skatina kultūros ir meno organizacijas tapti neapreikiškomas nuo valstybinių dotacijų ir funkcionuoti laisvai.

Išvados

1. Socialinis praktikos menas, kaip meno priemonė, orientuota į menininkų ir įvairių socialinių grupių bendrą meninę veiklą per socialinę diskursą, tam-

pa labai atvira erdve pastoviam mokymuisi ir meninių veiklų koregavimui. Dirbantys šioje srityje menininkai ir aktyvistai per šias veiklas turi galimybę giliau suvokti neoliberalizmo struktūras, kapitalizmą ir politinę ekonomiką ir pasitelkdami socialinį praktikos meną kelti ir spręsti visuomenės problemas.

2. Socialinis praktikos menas pats savaime turi didesnes galimybes kūrybos formų generavimui bei edukacinei veiklai. Skatinant socialinių grupių aktyvumą ir jų problemų sprendimus, lyderiais gali tapti menininkai bei menininkų grupės su savo novatoriškomis idėjomis ir problemų sprendimo būdais.
3. Dabartinė SPA pobūdžio projektų situacija įvairiose šalyse yra labai naudinga tiek menininkams, tiek socialinėms grupėms savo galimybėmis teikti paramą bendruomenėms per į mokymus orientuotą veiklą. Šalys, kurios diegia mokymo programas aukštesiose mokyklose, struktūrizuoja šias programas taip, kad padėtų menininkams rasti ir išreikšti savo asmenybę per meninę viziją tobulinant estetikos technikas, tačiau ne visur pakankamas dėmesys kreipiamas į menininkų įgūdžių ar mąstysenos, reikalingų bendradarbiaujant su bendruomenėmis, ugdymą.
4. Lietuvoje socialinio praktikos meno kūrybos priemonių generavimo procesas reikalauja didžiulio pasiruošimo ir labai plataus žinių spektro. Mokymo įstaigose, kurios rengia menininkus, turėtų būti telkiamas dėmesys ne tik meno teorijai ir praktikai įsisavinti, bet ir politologijai, visuomenės problemų teorijai, sociologiniams tyrimams bei įvairių mokymo ir mokymosi metodikų įsisavinimui. Taip pat reikia semtis patirties iš kitų šalių, dalyvaujant menininkams tarptautiniuose projektuose ir kviečiant užsienio menininkus į Lietuvą.

Literatūra

1. Aleksienė V., Ambrasaitė R., 2014, *Jaunimo kultūrų įvairovė: gatvės meno projektai kaip nusikalstamo elgesio prevencija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas.
2. Balibar E., 1997, *Politics and Truth: The Vacillation of Ideology II*, *Masses, Classes, Ideas*. Routledge.
3. Bishop C., 2004, *Antagonism and relational aesthetics, October*. 110. P. 51–79.
4. Boal A., 2006, *Theatre of the Oppressed* (Translated by Charles A. McBride).
5. Carolee T., 2016, *On Curating 2/Paradigm Shifts*. NY: D.A.P.
6. Černevičiūtė J., Strazdas R., 2013, *Meno inkubatorių vaidmuo, plėtojant sistemų inovacijas*. Vilnius: VGTU.
7. Dovydaitytė L., 2014, Socialinio meno galimybės ir ribos: projekto *Šančiai – draugiška zona* atvejis. *Acta Academiae Artium Vilnensis*. 74. P. 125–141.
8. Freire P., 2018, *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Bloomsboory Academic.
9. Florida R., 2015, *Kūrybinės klasės išlikimas*. Vilnius: Technika.
10. Fulcher J., 2007, *Kapitalizmas: labai trumpas įvadas*. Vilnius: Eugrimas.
11. Habermas J., 1991, The Structural Transformation of the Public Sphere. an inquiry into a Category of Bourgeois Society. *The MIT Press*. P. 2–24.
12. Kester G. H., 2004, *Conversation pieces: community and communication in modern art*. Berkeley, University of California Press.
13. Sholette G., 2018, *Art as Social Action: An Introduction to the Principles and Practices of Teaching Social Practice Art*. NY: Allworth Press.
14. Sowel T., 1987, *A conflict of visions*. New York: William Morrow.
15. Survilienė R., 2012, *Menas žmogaus gerovei*. Vilnius: Dailininkų sąjungos galerija.
16. Thompson N., 2017, *Culture as Weapon: The Art of Influence in Everyday Life*. NY: Melville House Publishing.
17. Vitkienė V., 2015, *Dialoginė estetika, kaip bendruomeninio meno metodas*. Kaunas: VDU.
18. Zembylas T., 2015, *Artistic Practices*. NY: Routledge.
19. Žižek S., 1994, *The Spectre of Ideology, Mapping Ideology* (Ed. S. Žižek). London, New York: Verso.

Summary

THEORETICAL INSIGHTS INTO TENDENCIES IN SOCIAL PRACTICE ART

Zita Vilutytė

The paper deals with tendencies in and opportunities for social practice art. The concept of social practice art in an international context and its tendencies abroad and Lithuania have been studied. The aim is to provide theoretical insights into the forms of social practice art and to study its development tendencies.

Social practice art (SPA) is an artistic tool oriented to common activities of artists and various social groups through social discourse. SPA rose as a response to a growing need for artistic education while collaborating with social groups in a multicultural environment. Growing numbers of artists, curators, critics and art administrators worldwide have been focusing on a new type of artistic activities - the so-called art activism. One type of such activism is characterized by the term social practice art. These activities are aimed at positive changes in particular communities in the face of relevant issues: racism, urban gentrification, environmental damage, unstable working conditions, high levels of imprisonment, global refugee influx, etc.

Artists engaged in social practice art collaborate with a particular audience or run critical interventions in the existing social systems - all that sparks off debates or promotes social exchange. It is a new phenomenon in Europe, but has already found its place in many countries where a strong creative class, flows of moving migrants, a large class exclusion exist - in the UK, Germany, the Netherlands and many others. In Lithuania, the problem of social art assessment was tackled analyzing the project "Šančiai - Friendly Zone" run in Kaunas (Dovydaitytė, 2014). This study discusses the principles of social practice art assessment. New opportunities arise in various parts of the world, thus, seeking to open up their potential, it is important to study the development of this promising activity.

Keywords: *social practice art, SPA, multicultural, innovation, activism.*

Santrauka

SOCIALINIO PRAKTIKOS MENO RAIŠKOS TENDENCIJŲ TEORINĖS IŽVALGOS

Zita Vilutytė

Straipsnyje aptariamos socialinio praktikos meno raiškos tendencijos ir galimybės. Nagrinėjama socialinio praktikos meno sąvokos samprata tarptautiniame kontekste, raiškos tendencijos užsienio šalyse ir Lietuvoje. Straipsnio tikslas yra pateikti teorines išvagas apie socialinio praktikos meno kūrybos formas ir plėtros tendencijų analizę.

Socialinis praktikos menas (*Social Practice Art, SPA*) yra meno priemonė, orientuota į menininkų ir įvairių socialinių grupių bendrą meninę veiklą per socialinį diskursą. Socialinis praktikos menas atsirado reaguojant į didėjantį meninio ugdymo poreikį bendradarbiaujant su socialinėmis grupėmis multikultūrinėje aplinkoje. Vis daugiau pasaulio menininkų, kuratorių, kritikų ir meno administratorių koncentruojasi į naujo tipo praktiką – vadinamąjį meno aktyvizmą. Viena tokio aktyvizmo rūšių apibūdinama socialinio praktikos meno terminu. Šia veikla siekiama teigiamų pokyčių konkrečiose bendruomenėse, susiduriančiose su aktualiomis problemomis: rasizmu, miesto gentifikacija, žala aplinkai, nestabiliomis darbo sąlygomis, dideliu įkalinimo lygiu, pasauliniu pabėgėlių antplūdžiu ir pan.

Menininkai, dirbantys socialinio praktikos meno srityje, kuria bendradarbiaudami su konkrečia auditorija arba siūlo kritines intervencijas esamose socialinėse sistemose, kurios įkvepia diskusijas arba skatina socialinius mainus. Europoje tai kol kas naujas reiškinys, tačiau jis jau randa savo vietą daugelyje valstybių, kuriose gyvuoja stipri kūrybinė klasė, judantys migrantų srautai ir yra didelė klasinė atskirtis – Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje, Nyderlanduose ir kitose šalyse. Lietuvoje socialinio meno vertinimo problemos yra analizuotos nagrinėjant Kaune vykdytą projektą „Šančiai – draugiška zona“

(Dovydaitytė, 2014). Šioje studijoje aptariami socialinio praktikos meno veiklos vertinimo principai. Įvairiose pasaulio šalyse pradeda plisti naujos galimybės, todėl, siekiant atskleisti šių galimybių potencialą, svarbu analizuoti šio perspektyvaus proceso raidą.

Prasminiai žodžiai: *socialinis praktikos menas, SPA, multikultūra, inovacija, aktyvizmas.*

Įteikta 2019-05-31
Priimta 2019-06-14